

Боздуган от фонда на Исторически Музей – Перушица – датировка, извори, хипотези.

Марио Джасим

В средновековната секция на сегашната експозиция на Исторически Музей – Перушица присъства добре запазен боздуган, обозначен с инвентарен №233¹. Оръжието обаче не постъпва в Музея вследствие на проведени разкопки, дарение или откупка, а е внесен от уредника Еньо Стоянов и вписан от него на 18.12.1958 г. Дали този експонат е бил дарен, днес не може да се установи. По-важното в конкретния случай е липсата на всякаква информация за мястото на намиране на оръжието, което отваря широк прозорец от вероятности относно произхода му. През годините, откакто боздуганът е част от експозицията, не са правени опити от музейните работници да определят типа на оръжието и времевия отрязък на неговото използване. По аналогия той е представян заедно с други експонати, свързани със средновековната крепост Перистица (тоест от периода на Второто Българско царство), което обаче не позволява по-точна датировка на оръжието, тъй като времевият диапазон на функционирането на твърдината, преминала от неградско укрепено селище в същинска военна крепост до разрушаването ѝ, е твърде обширен – близо девет столетия.

Настоящата статия си поставя за цел не само да въведе в научен оборот непубликувания до сега боздуган от ИМ-Перушица чрез неговото коректно описание и идентификация, но и опит да се изработи хипотеза за това кога, кой и как е могъл да използва такъв вид оръжие през разглеждания период. Това носи определено значение, отчитайки факта, че историята на землището на Перушица, особено в периода от втората половина на XIV век до началото на XIX век, е слабо документирана. Следователно задълбоченото проучване на всеки експонат е ценен принос по пътя на реконструиране на историческото минало на селището, което, за съжаление, често пъти е сегментирано и недотам осмислено.

Типологията на боздуганите е най-добре описана в монографията на археолога Стоян Попов – „Боздуганите от днешните български земи (X-XVII век), Сбирка Ватеву“. В това изследване авторът е имал възможност да се запознае лично с 482 боздугана, които групира в 21 типа с 54 подтипа и 26 варианта на подтипозете². Понастоящем не ми е известна по-подробна и по-изчерпателна характеристика на всички възможни форми на този вид оръжие. Именно това изследване ми послужи за изходна точка при идентификацията на разглеждания артефакт, представен в експозицията на ИМ-Перушица.

Боздуганът (Обр. 1) е изработен изцяло от желязо, с тегло от 563 грама. Общата му височина (дръжка и бойна глава) е 21,5 см. Формата на бойната глава е биконична, луковичовидна, с височина от 3,5 см, обиколка – 17,1 см. и диаметър – 5,4 см. Тя е съставена от 17 на брой заоблени и гъсто разположени вертикални ребра – по този начин ударът се нанася не от едно, а едновременно от няколко ребра. На места те са долепени едно към друго, вследствие вероятно на приплесване, получено от ефективната употреба на оръжието. Отгоре и отдолу ребрата са извити и образуват по един релефен ръб, долният е с височина от 0,3 см, а горният е 0,2 см. Ребрата са с

¹ Инвентарна книга на ИМ-Перушица за Първи основен фонд: Археология; фондова единица № 233.

² Попов, С. *Боздуганите от днешните български земи (X-XVII век). Сбирка „Ватеву“*. С., 2015, с. 86.

дебелина в основата от около 0,5 см., а в най-широката им, средна, част – между 0,9 и 1,00 см. Те са заварени за цилиндрична дръжка, чиито височина и обиколка са съответно – 17,1 и 6,8 см. Под долния ръб, под ребрата, има релефна хоризонтална полоса, с височина от 0,4 см. Дръжката е направена от един правоъгълен железен лист, прегънат и заварен. На мястото на заварката личи шев, разположен по цялата ѝ дължина. Отделно на дръжката се забелязва и нехарактерно вдлъбване, получено след изработката, което, според мен, е още един признак за ефективната употребата на оръжието. Вероятно боздуганът е имал затварящо капаче с пъпка над горния отвор, което обаче не е запазено. По цялата височина на оръжието, през дръжката и бойната глава, преминава цилиндричен отвор, като долният отвор е с по-голям диаметър от горния, съответно – 1,9 и 1,5 см. Вътрешните стени са гладки, без осезаеми вдлъбнатини. Липсват следи от украса. Установените параметри са нанесени на приложената схема (Обр. 2).

Според мен разглежданият боздуган, следвайки типологията и описанието на Стоян Попов, трябва да се причисли към тип XXI, тоест с „дълга дръжка, завършваща с бойна глава, съставена от вертикални ребра“³. Според наблюденията на изследователите в тази област това е най-късният тип оръжия, екземпляри от които могат да се намерят във фондовете на повечето музеи с историко-археологичен профил в България.⁴ По правило те са изработени изцяло от желязо. Имат дълга цилиндрична дръжка, направена от цял плосък железен лист, прегънат и заварен. Бойната глава е заоблена и може да има сферична, биконична, крушовидна или луковицовидна форма. Тя се състои от вертикални ребра, заварени за цилиндричната дръжка.⁵

Тип XXI се разделя на няколко подтипа, един от които отговаря напълно на описанието на боздугана от ИМ-Перушица, а именно: „луковицовидна бойна глава от гъсто разположени вертикални ребра и капаче с пъпка отгоре“ (подтип XXIА).⁶ Стоян Попов датира този подтип боздугани от самия край на XV-XVII век⁷, като с по-голяма сигурност поставя разпространението им в XVI-XVII век, отчитайки факта, че подобни екземпляри са вече разпространени в Западна и Централна Европа през XV век (т.нар. „готически боздугани“ по Е. Oakeshott)⁸. Установените параметри на разглеждания експонат се вменват в средните размери, характерни за този подтип.

Много близка прилика се наблюдава между него и други два представителя от този подтип (по отношение на формата и размерите на бойната глава, общата височина

³ Пак там, с. 81.

⁴ Аспарухов, М. *Средновековно въоръжение от сбирката на Историческия музей в Плевен*. В: Известия на музеите в Северозападна България, том 18, 1992, с. 55-61; Момчилов, Д. *Средновековни оръжия във фонда на Градския исторически музей – Карнобат*. В: Археология, 3-4, 1994, с. 51-58; Рабовянов, Д. *Средновековни боздугани от фонда на Регионален исторически музей – Велико Търново*. В: Известия на Регионален исторически музей – Велико Търново, XXIV-XXV/2009-2010, 2010, Велико Търново, с. 187-199; Popov, S. *Maces from the National Institute of Archeology with Museum in Sofia, Bulgaria*. В: Пловдивски исторически форум, година II, 2018, 1, с. 36-59; Popov, S. *Collection of Maces from the National Institute of Archeology with Museum in Sofia, Bulgaria*. In: *Relații Interetnice în Transilvania: Militaria Mediaevalia în Europa centrală și de sud-est*, Sibiu, 2018, pp. 153-178.

⁵ Аспарухов, М. Цит. съч., с. 57.

⁶ Попов, С. *Боздуганите от днешните...*, с. 82.

⁷ Пак там, с. 84-85.

⁸ Oakeshott, E. *European Weapons and Armour*. Woodbridge, 2000, pp. 65-67.

и теглото). Понастоящем оръжията се съхраняват в НАИМ-София и са били обект на изследване, чиито резултати са публикувани в две статии на Стоян Попов (Обр.3 и 4)⁹.

Поради липсата на затварящо капаче, считам, че е уместно да дам пример с още един представител този подтип, също с липсващо такова. Боздуганът е част от сбирка „Ватев“; обозначен с каталожен №476 (инвентарен №432) и датиран в периода от края на XV-XVII век (обр.5).¹⁰

Макар този период да бележи постепенният и окончателен залез на боздуганите, те все още продължават да се използват като второ оръжие, предназначено за близък бой. Вероятно наличието на декоративно затварящо капаче е израз на придобиването и на репрезентативни функции, демонстриращи определен социален статус. Липсата на украса на оръжията подсказва обаче, че те са предвидени за реална употреба.¹¹

От казаното дотук се вижда, че долната граница на направата на разглеждания боздуган трябва да се търси най-рано от края на XV или дори от началото на XVI век. Това автоматично изключва възможността да се свърже със средновековната крепост, тъй като вероятното ѝ разрушаване трябва да се търси най-малко стотина години по-рано (по-надолу в статията ще предложа по-конкретна долна хронологическа граница на изследвания експонат).

Гибелта на твърдината може да се свърже със събития, протекли след превземането на Одрин (1369 г.) от османците, с което последните стават непосредствени съседи на българските територии в Тракия. Още на следващата година (1370 г.) големите градове Пловдив и Стара Загора са овладени от нашествениците. Много вероятно още тогава крепостите по северния склон на Родопите да са пострадали в различна степен от акънджийски набези, което улеснява окончателното им овладяване след битката при Черномен (26.09.1371 г.) или най-късно през 1372-1373 г., когато се осъществява похода на Лала Шахин към Самоковско и Ихтиманско.¹² Според Борис Дерибеев в района на Чепино, Кричим и Перушица българската държавна и военна администрация се е изтеглила или прекратила съществуването си още след падането на Пловдив.¹³ Това гледище отговаря на картината, която рисува светогорският монах Исая, съвременник на събитията, с думите: „*Не остана ни княз или вожд, или наставник някой между людете, нямаше кой да ги избави и спаси; всички бяха обзети от турския страх и юначните някога сърца на доблестните мъже сега се бяха обърнали на слаби женски сърца*“¹⁴. Дори и след като са превзети или капитулирали, крепостите се разрушават, за да не станат център на съпротива на местното население.¹⁵ Като се вземе под внимание обстоятелството, че Тракия до края на XIV век е главният европейски тил за османските походи, и че от началото на XV век (след битката при Анкара, 1402 г.) е арена на ожесточена десетгодишна гражданска война, водена от синовете на Баязид,¹⁶ то разрушението на части от селищната, а и от

⁹ Попов, S. *Maces from the National...*, с. 45-46, 55 ; Попов, S. *Collection of Maces...*, 161-162, 174-175.

¹⁰ Попов, С. *Боздуганите от днешните...*, с. 426-427.

¹¹ Рабовянов, Д. *Средновековни боздугани от фонда...*, с. 193-196.

¹² Тютюнджиев, Ив., Павлов, Пл. *Българската държава и османската експанзия 1369-1422*. 1992, В.Търново, с. 6-12.

¹³ Дерибеев, Б. *Ахрида*. Пловдив, 1986, с. 150.

¹⁴ Гюзелев, В., Петров, П. *Христоматия по история на България, том II*. С., 1978, с. 185-186.

¹⁵ Дерибеев, Б., *Ахрида*. Пловдив, 1986, с. 160.

¹⁶ Матанов, Х., Михнева, Р. *От Галиполи до Лепанто*, С., 1998, с. 157-178.

крепостната мрежа – доколкото е останала, остава неизбежно. Именно в този времеви диапазон би следвало да се търси края на функционирането на Перистица.

Съдбата на част от местното население в Тракия, покорено в началния етап на експанзията, е неговото инкорпориране във военните структури на османската държава, под формата на войнушки корпус (по-късно за неговото създаване споменават хронистите Идрис Битлиси¹⁷ и Коджа Садеддин¹⁸). Като се има предвид, че тази нова институция се изгражда в земи, принадлежали на Втората българска държава, изначално корпусът е съставен в по-голямата си част от българи – от онези от тях, които преди това изпълнявали различни военни функции, свързани предимно с функционирането на местната крепостна система. Като войнушки селища в Тракия се считат: Голямо Конаре¹⁹ (днешно Съединение), Ръжево Конаре, Мало Конаре, Жеравна, Габрово, Котел, Цаланица, Панагюрище, Златитрап, Брестовица и други²⁰.

Като се вземе под внимание датировката на разглеждания боздуган, както и обстоятелството, че в района на Перушица е съществувала военна средновековна крепост, то най-вероятно оръжието да е било част от снаряжението на войнук (войнуган) от български произход, жител на едно от двете села – Перушица или Пастуша, които, макар разположени в едно землище, се обозначават като две отделни населени места според османски регистри от XV и XVI век. Изработката на боздугана, разбира се, е била възможна при наличието на оръжеен майстор-ковач, владеещ техниката на отливане от цял правоъгълен железен лист, какъвто изглежда е имало към този момент в едно от селата.

В подробна статия²¹, засягаща както въпросите за демографията на Перушица и Пастуша, така и етническият и социален статус на населението им през този период, Кръстьо Йорданов се позовава освен на данъчни (от 1472 г., 1490 г., 1516/17 г., 1530 г. и 1570 г.), но и два войнушки описа (единият е фрагментиран и датиран от автора – началото на XVI век²², а другият е изцяло съхранен²³ – от 1528/9 г.).

Направените изводи от статията на Кръстьо Йорданов, свързани с настоящата тема, могат да се резюмират така: **първо** – по категоричен начин се доказва българският характер на двете селища от 70-те години на XV до 70-те години на XVI век; **второ** – и двете селища са означени за първи път като войнушки от началото на XVI век; **трето** –

¹⁷ Идрис Битлиси в съчинението си „Осем рая” споменава, че войнуците били стари спахии, заварени от османците в ранните етапи на завоеването, и че, за разлика от останалите християни, се били запазили като конен корпус и били използвани като пазачи на конете (Мутафчиева, В. *Към въпроса за положението на войнушкото население*. В: Известия на Държавната библиотека „Васил Коларов” за 1952 г., С., 1953, с. 250).

¹⁸ Според османския хронист Ходжа Садеддин по инициатива на Тимурташ бил създаден войнушкият корпус, който отговарял за необходимата екипировка на походите и се грижел за конете и катърите. (Калицин, М. *Корона на историите на Ходжа Садеддин*. Велико Търново, 2000, с. 195).

¹⁹ Делирадев, П. *Принос към историческата география на Тракия*. С., 1953, том II, с. 271.

²⁰ Христов, Хр. *Българските общини през Възраждането*, С., 1973, с. 62.

²¹ Йорданов, Кр. *Към демографската история на две войнушки селища в Пловдивско през османската епоха: Перушица и Пастуша в края на XV – 70-те години на XVI век*. В: Перушица гласове от миналото настоящето и бъдещето, том XI, Пловдив, 2016, с. 36-56.

²² ИБИ, Т. XX (ТИБИ, Т. 5), с. 186-196.

²³ ВОА, TD, 151.

до средата на XVI век по-голямото село е Пастуша, чието население дава и по-голям брой войнуци, според изчисленията достигашо до 35% от християнските домакинства там; **четвърто** – от средата на XVI век Перушица изпреварва демографски съседната Пастуша, но не и в броя на жителите с войнушки статут; **пето** – войнуците от Румелия, в това число и тези от двете села, се намират на пряко подчинение на върховния им военачалник – войнушкият санджакбей. Поради това в района липсват ръководителите от среден ранг – черибашите, които задължително трябва да са мюсюлмани, а оперативното ръководство се осъществява от по-низшите лагатори, които се набират от средите на местното християнско население.

Напълно съм съгласен с мнението на автора, че най-вероятно войнуци от двете села е имало и преди XVI век, макар това да не е засвидетелствано на този етап в изворите.

Що се касае за въоръжението им (въпрос все още неизяснен докрай), може да се предположи, че те едва ли са били беззащитни. Както отбелязва Кръстьо Йорданов, обоза на армията, за който войнуците отговарят, понякога е бил обект на нападения в рамките на едно сражение. Следователно те, макар и натоварени главно с черната работа, е трябвало да бъдат въоръжени и годни за участие в бой. Снаряжението им може би е било подобно на това, което един войнушки санджакбей, Синан – покойник към 1553 г., е оставил в своя наследствен опис: 3 саби, 3 брадвички, 2 боздугана, ризница, 2 нови лъка, стрели, върхове на стрели, колчани, торба за пушка и палатки.²⁴

По отношение на долната граница на направа на конкретния експонат, считам, че са възможни три варианта.

Първи вариант. Оръжието е направено в началото на XVI век и произхожда от Пастуша (Таблица 1).

Според данните от фрагментирания войнушки опис (началото на XVI век) в по-голямата Пастуша са регистрирани 5 войнушки гьондера, което означава най-малко 15 редовни войнуци, всички без изключение жители на селището. Към тях се прибавя и някой си Нако, син на Иван, записан като ямак от гьондер в близкото село Златитрап. По това време в същия регистър е записан само един-единствен войнук от Перушица – някой си Пейо, син на Трендафил, отбелязан като ямак в гьондер от Станимака.²⁵

Втори вариант. Оръжието е направено в края на 20-те години на XVI век и произхожда от Пастуша (по-вероятно) или от Перушица (Таблица 2).

Според данните от изцяло съхранения регистър за 1528/29 г. в Перушица е регистриран един войнушки гьондер, съставен от трима жители на селището. Това са войнукът Бойо и ямаците – Петри и Стойо. Към тях се прибавят още четирима, които обаче попълват гьондери в близките пловдивски села. Пак според данните от горепосочения регистър в Пастуша се регистрират пет гьондера, както и в предходния опис от началото на XVI век, тоест броят им е отново 15 души.²⁶

Трети вариант. Оръжието е направено във втората половина на XVI век и произхожда от Пастуша или от Перушица (с еднаква вероятност).

Според данните от вакъфкия регистър от 1570 г. населението на Перушица се е увеличило многократно, като броят на християнските домакинства достига 141. От тях 7 са записани като войнуци, а други 10 – като зеваид-войнуци (резервисти). По същото време населението на Пастуша също нараства, но не така бурно, както е при съседното

²⁴ Йорданов, Кр. *Командно-управленски апарат на войнушката институция в българските земи под османска власт през XV-XVI век: йерархична структура, функции и кадрови състав*. В: Исторически преглед, кн. 3-4, С., 2012, с. 72.

²⁵ Йорданов, Кр. *Към демографската история ...*, Пловдив, 2016, с. 40-41.

²⁶ Пак там, с. 42-46.

село, на 82 християнски домакинства, сред които 16 войнуци. Тези 33 човека обаче са регистрирани като рая, според нова заповед на султана, която приравнява привилегированите до скоро статут към този на обикновеното население.²⁷

Предложените варианти все пак са условни, тъй като считам, че веднъж направеното оръжие би следвало да се предава по наследство, както е при земята на войнуците (т.нар. бащина се предава от баща на син или от брат на брат). Оттук следва и другото обстоятелство, че не може със сигурност да се определи и горната граница на използване на разглежданото оръжие.

Независимо от това ще предложа две хипотези, които да покажат вероятността този боздуган да е използван и в следващите столетия, извън предложената датировка (XVI-XVII век). В това няма нищо необичайно, като се има предвид, че български сеймени са използвали боздугани в края на XVII – началото на XVIII век. Това се потвърждава от една илюстрация (Обр. 6)²⁸, съхранявана в Австрийската национална библиотека, публикувана за първи път в българско научно издание през 1988 година.²⁹ Макар и стилизиран, представеният на нея боздуган много наподобява разглеждания подтип. С по-голяма доза сигурност оръжията, характеризиращи се с луковицовидна бойна глава, съставена от множество вертикални ребра, завършваща отгоре с дисковидно капаче, увенчано с биконична или сферична пъпка,³⁰ са изобразени в стенописи, датирани в XVII век, намиращи се в църквите „Рождество Христово“ (Обр. 7)³¹ и „Успение Богородично“ (Обр. 8)³² в село Арбанаси.

Първата хипотеза е, че наследствено предаваният боздуган накрая е бил притежание на християнин от средите на местните хайдути (наречени кръстати), които оперирали в района на Перушица по време на потурчването на родопските села.³³ Вероятно притежателят на оръжието, най-общо казано през XVII век, е загинал в името на запазване на вярата си, неизвестно къде и кога, по време на някакво сражение с османските власти.

Втората хипотеза е, че наследствено предаваният боздуган накрая е бил притежание на човек от Перушица, участник в местната дружина, сформирана през 1794 г. под ръководството на трима жители на селището – Лозан, Велко и Добри, синове на някой си Ради. Тази дружина влиза в бой с кърджалиите на Синап войвода и на първо време успява да ги прогони. Не след дълго обаче, при последвалото второ нападение, защитниците били разбити „под Пастуша“.³⁴

²⁷ Пак там, с. 49-51.

²⁸ ÖNB – Handschriftensammlung. Türkische Trachten, 2 B, Cod. 8563, S. 152 (69) v.

²⁹ Дерменджиев, Х. *Въоръжението на българските хайдушки дружини и въстанически отряди през 80-те години на XVII век*. В: 300 години Чипровско въстание (Принос към историята на българите през XVII век.), с. 215

³⁰ Попов, С. *Изображения на боздугани в паметници на изобразителното изкуство от Българското средновековие*. В: Пловдивски исторически форум, година I, 2017, 1, с. 35

³¹ Куюмджиев, А., Пенкова, Б., Геров, Г., Бакалова, Е., Ванев, И., Гергова, И., Куюмджиева, М., Кунева, Ц., Бойчева, Ю. *Корпус на стенописите от XVII век в България*. С., 2012, с. 93, 96.

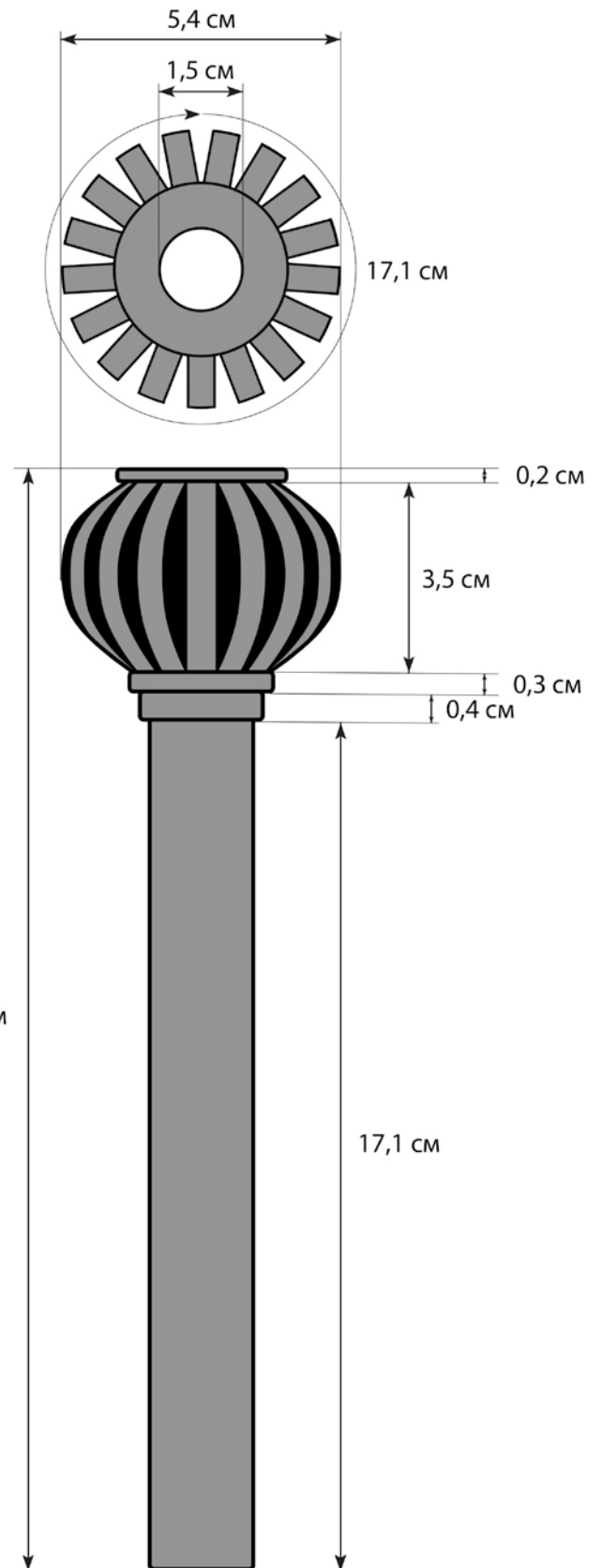
³² Пак там, с. 172, 174.

³³ Гълъбов, К. *Въстанието на героична Перушица*. София, 1965 г., с. 19-20.

³⁴ Пак там, с. 21.

Образ 1

Образ 2

Образ 3

Пример 1: Inv. N454, roll 811, serial N 789.

Датировка: XVI-XVII век

Биконична бойна глава; брой ребра: 17;
обща височина: 23,7 см; диаметър бойна
глава: 5,6 см; тегло: 585 г.

Образ 4

Пример 2: Inv. N575, roll 811, serial N 792.

Датировка: XVI-XVII век

Биконична бойна глава; брой ребра: 17;
обща височина: 21,2 см; диаметър бойна
глава: 6 см; тегло: 545 г.

Образ 5

Датировка: Края на XV-XVII век

Биконична бойна глава; брой ребра: 16; диаметър бойна глава: 6,4x6,6 см; тегло: 394 г.

Условен номер на гьондерите	Гьондер		Локализация на гьондера
	Войнук	Ямаци	
1	<i>Манол</i> (от Пастуша)	<i>Гоге и Кали</i> (и двамата от Пастуша)	Пастуша
2	<i>Христан</i> (от Пастуша)	<i>Стоян и Димо</i> (и двамата от Пастуша)	Пастуша
3	<i>Апостол</i> (от Пастуша)	<i>Трендафил и Параскеве</i> (и двамата от Пастуша)	Пастуша
4	<i>Богдан</i> (от Пастуша)	<i>Драган и Велко</i> (и двамата от Пастуша)	Пастуша
5	<i>Наско</i> (от Пастуша)	<i>Момчан и Искре</i> (и двамата от Пастуша)	Пастуша
6	-	<i>Нако</i> (от Пастуша)	Златитрап
7	-	<i>Пею</i> (от Перушица)	Станимака

Таблица 1

Условен номер на гьондерите	Гьондер		Локализация на гьондера
	Войнук	Ямаци	
1	<i>Бойо</i> (от Перушица)	<i>Петри и Стойо</i> (и двамата от Перушица)	Перушица
2	-	<i>Михалин</i> (от Перушица)	Станимака
3	-	<i>Калоян</i> (от Перушица)	Юскюберион (дн. село Скугаре)
4	<i>Радослав</i> (от Перушица)	-	Комат (село Коматево, днес квартал на Пловдив)
5	-	<i>Михо</i> (от Перушица)	Кости (дн. село Костиево)
6	<i>Манол</i> (от Пастуша)	<i>Стоян и Стойко</i> (и двамата от Пастуша)	Пастуша
7	<i>Недялко</i> (от Пастуша)	<i>Стоян и Драгне</i> (и двамата от Пастуша)	Пастуша
8	<i>Апостол</i> (от Пастуша)	<i>Велко и Гого</i> (и двамата от Пастуша)	Пастуша
9	<i>Никола</i> (от Пастуша)	<i>Петко и Крайо</i> (и двамата от Пастуша)	Пастуша
10	<i>Деян</i> (от Пастуша)	<i>Петри и Недялко</i> (и двамата от Пастуша)	Пастуша

Таблица 2

Образ 6

Български сейменин от Македония, краят на XVII – началото на XVIII век.

Образ 7
Изображение на св. Прокопий в
църквата „Рождество Христово“,
Арбанаси, XVII в.

Образ 8
Изображение на св. Георги в
църквата „Успение Богородично“,
Арбанаси, XVII в.